

1. *Pojem kultúry* patrí v súčasnosti medzi najdiskutovanejšie pojmy spoločenských vied. Jeho objasnenie má veľký význam pre skúmanie zákonitostí vývoja ľudskej spoločnosti. Ak chápeme kultúru ako výsledok spolužitia ľudí, ako jav *ontogeneticky* protikladný prírode, nevyhnutne dospejeme k záveru, že chápanie pojmu kultúra môže a musí byť rozličné za rôznych okolností: je podmienené jednak vednou disciplínou, ktorá je v príslušnom hľadisku dominantná, jednak stavom spoločenského vývoja, spoločenským prostredím, v rámci ktorého sa formuje. Pokúsime sa teraz vymedziť okruh javov, ktoré zahŕňame pod pojem kultúry. Z tohto predbežného určenia budeme vychádzať v našich ďalších úvahách.

Pri akomkoľvek objasňovaní pojmu kultúry treba vychádzať z genetickej definície kultúry ako výsledku spoločensky podmienenej a organizovanej činnosti ľudí; aj keď takého vymedzenie samo osebe nestačí, je predpokladom všetkých ďalších úvah. V jeho rámci sústreďujeme svoju pozornosť predovšetkým na to, že aktivita človeka bola zameraná hlavne na *zmenu jeho okolia* a na zásahy do prírodného celku, že teda kultúra sa vytvárala vlastne proti prírode. Toto hľadisko bolo dominujúce alebo aspoň implicitne obsiahnuté takmer vo všetkých starších koncepciách kultúry (z rôznych pozícií ho rozvíjali napríklad Pufendorf, Adelung a Herder), no stretneme sa s ním aj u moderných západných kulturológov (napr. MacIver).

Aby sme od príliš všeobecného určenia kultúry mohli prejsť ku klasifikácii kultúrnych javov a napokon aj k spomenutému „úzkemu chápaniu“ kultúry, musíme sa vyrovnat ešte s jedným problémom: ide o tradičné rozdeľovanie kultúrnych javov na dve oblasti, na materiálnu kultúru a duchovnú kultúru, s ktorým sa stretávame aj v marxistickej literatúre.

Pod *materiálnou kultúrou* autori obvykle rozumejú veci a spôsoby, ktoré slúžia na uspokojovanie každodenných potrieb ľudí, na zabezpečenie priaznivého životného prostredia pre človeka a na vytvorenie optimálnych hmotných podmienok pre reprodukciu. Kvalita predmetov, prostriedkov na uspokojovanie týchto potrieb je závislá predovšetkým od stupňa rozvoja výrobných síl, a teda aj kultúru možno správne pochopiť iba prostredníctvom analýzy výrobných síl, výrobných vzťahov a nadstavby danej spoločnosti, na základe učenia o spoločensko-ekonomických formáciách.

Javy, ktoré tvoria *sféru tzv. duchovnej kultúry*, charakterizuje predovšetkým to, že sú vyjadrením určitej hierarchie hodnôt, ktorá je uznávaná v konkrétnom spoločenskom prostredí, alebo sú vyjadrením hodnotového ideálu prijímaného určitou skupinou ľudí. Zaraďujú sa sem diela zo všetkých oblastí umenia, politické poznatky, právne a morálne normy, náboženstvo, medziľudské vzťahy.

Uvedené rozdelenie kultúry na materiálnu a duchovnú kultúru má určité metodické opodstatnenie, v žiadnom prípade ho však nemožno absolutizovať a stavať obidve sféry kultúry navzájom proti sebe. Jestvuje totiž medzi nimi špecifický vzťah, ktorý nie je vzťahom vzájomnej interakcie, vzťah dialektický, v rámci ktorého sa kultúra javí ako výsledok spoločenskej praxe ľudí. Spomenuté rozlišovanie dvoch sfér kultúry je priamym dôsledkom metafyzického absolutizovania rozvinutej spoločenskej delby práce. V skutočnosti nejde o dve nezávislé *oblasti* kultúry, ale iba o dve *stránky* kultúry v širokom chápaní. V tomto zmysle treba chápať aj známu myšlienku K. Marxa z Teórie o nadhodnote: „Aby bolo možné skúmať súvislosti medzi duševnou a materiálnou vý-

robou, je predovšetkým nevyhnutné chápať samu materiálnu výrobu nie ako všeobecnú kategóriu, ale v jej určitej *historickej forme* . . . Z určitej formy materiálnej výroby vyplýva po prvé určité členenie spoločnosti a po druhé určitý vzťah ľudí k prírode. Oboje určuje štátne zriadenie spoločnosti a jej duševný svet. Teda aj ráz jej duševnej výroby.“

Pri hodnotení kultúry ako spoločenského javu sa teda musíme vyhnúť preceneniu nezávislosti tvorcov kultúry (nevšímavosť voči spoločenským súvislostiam, v ktorých žijú a tvoria), ale aj vulgárnemu sociologizmu, ktorý kultúru úplne odvodzuje z ekonomických podmienok. K. Marx neraz zdôrazňoval i *relatívnu nemennosť* estetických hodnôt; v úvode Ku kritike politickej ekonómie okrem iného napísal: „O umení je známe, že určité obdobia jeho rozkvetu nemajú nijaký vzťah k všeobecnému vývoju spoločnosti, teda ani k vývoju materiálnej základne, ktorá je akousi kostrou organizácie spoločnosti. . . “ Ak však uvažujeme o kultúre v triednej spoločnosti, nesmieme zabúdať na *Leninovu teóriu o dvojakej kultúre*: pretože kultúra v triednej spoločnosti slúži vždy triednym záujmom, je triedne diferencovaná.

Kultúra vzniká a formuje sa v procese ľudskej činnosti, ktorý nazývame kultúrny alebo kultúrnotvorný proces. Hybným momentom tohto procesu je v konečnom dôsledku *práca človeka* a jeho hlavným cieľom je *poľudštenie prostredia*, v ktorom človek žije. Výsledok tohto procesu — kultúra — je potom *súhrn materiálnych a duchovných výdobytkov, ktoré sa v ďalšom rozvoji spoločnosti neustále prekonávajú a nahrádzajú novými výsledkami ľudskej činnosti*; tento proces prebieha v intenciách uznávaných *spôsobov a metód konania a správania sa*, ktoré sú výsledkom predchádzajúceho spoločenského vývinu; výsledkom kultúrnotvorného procesu sú predmety, javy, hodnoty a vzťahy, ktoré označujeme názvom kultúra.

Takéto chápanie je však ešte vždy príliš široké pre naše potreby, pre uvažovanie o vzťahu kultúry k vedeckotechnickej revolúcii. Preto budeme v týchto súvislostiach pod kultúrou rozumieť umenie, literatúru a vedu plus činnosť, pomocou ktorej vznikajú hodnoty umenia, literatúry a vedy plus inštitúcie, ktoré sa starajú o šírenie týchto hodnôt. Je to vlastne najužšie možné chápanie kultúry, a preto je zvlášť dôležité, aby sme si aspoň mlčky uvedomovali jeho podradenosť širšiemu chápaniu kultúry, o ktorom sme hovorili vyššie. V opačnom prípade by sme sa totiž mohli dostať na nesprávnu pozíciu stotožnenia kultúry iba s tzv. duchovnou kultúrou, a tomu sa chceme vyhnúť.

2. *Problematika vzťahu kultúry a vedeckotechnickej revolúcie* sa sústreďuje predovšetkým na otázku, či dosiahnutie vyššej úrovne v rozvoji a využívaní techniky a vo vývoji politickej organizácie vedie alebo nevedie k zmenám v úrovni jednotlivých oblastí kultúry. Ako uvidíme, dokonalejšia technika ešte nevedie automaticky k zvýšeniu úrovne kultúry, ale javí sa tu potreba uvedomelého a relatívne samostatného riadenia ich vývinu v rámci procesu vedeckotechnickej revolúcie. Vedeckotechnická revolúcia však so sebou prináša určité *zmeny* v oblasti kultúry, ktoré môžeme rozdeliť do troch základných skupín. Ide o zmeny

1. v charaktere kultúry,
2. vo funkcii kultúry a
3. v spôsobe tvorby a realizácie kultúrnych hodnôt.

Uvedené zmeny sú výsledkom zmien v živote spoločenského organizmu, ktoré so sebou prináša vedeckotechnická revolúcia. Ide napríklad o technické možnosti rozširovania jestvujúcich výsledkov kultúrneho procesu na širší okruh konzumentov; s tým súvisí zlepšenie prístupu širokých vrstiev obyvateľstva k umeleckým dielam, rýchlejšie komunikovanie informácií, nové kvality a zvláštnosti tvorenia a prijímania kultúrnych hodnôt.

Industrializácia prináša so sebou *problémy kultúry v priemyselných centrách*, završovanie kultúrnej revolúcie sprevádza *otázka tzv. „masovej kultúry“*; vedeckotechnická revolúcia znamená *rozšírenie voľného času*, a tým aj zmeny v „konzumácii“ kultúrnych hodnôt. V procese vedeckotechnickej revolúcie vzniká nová sociálnoekonomická štruktúra spoločnosti; jej vznik vyvoláva *problém integrácie* všetkých tých oblastí tvorivej činnosti človeka, ktoré zahŕňame do nášho chápania kultúry, a diel, ktoré v ich rámci vznikajú, s celkom spoločenskej štruktúry.

3. *Zmeny v charaktere kultúry*, ktoré sa odohrávajú v priebehu vedeckotechnickej revolúcie, súvisia s tým, že vedeckotechnická revolúcia mnohokrát spôsobom zasahuje profil života a potrieb človeka. Zmeny v štruktúre a dynamike výrobných síl ešte priamo a všestranne neurčujú zmeny v jednotlivých oblastiach kultúry, no vytvárajú pre ne *podmienky*; treba opäť vziať do úvahy relatívnu autonómiu napr. estetických, ale aj iných kultúrnych hodnôt vo vzťahu k výrobným silám (umelecké a technické výsledky nemožno porovnávať).

Medzi navzájom sa ovplyvňujúce prevratné zmeny, ktoré zasahujú ľudskú spoločnosť tohto storočia a ktoré vo svojom súhrne dávajú obraz vedeckotechnickej revolúcie, patrí okrem revolúcie v technike (automatizácia výrobných procesov), v ekonomickom raste (mení sa jeho typ), v spotrebe, v organizácii a riadení výroby aj tzv. „terciárna revolúcia“; jej podstata spočíva v ustavičnom presúvaní ťažiska ľudskej práce do tvorivej činnosti a v zapájaní stále väčšieho počtu ľudí do práce v oblastiach, ktoré s touto činnosťou súvisia. Tento jav rozhodne nie je zanedbateľný a je príznakom nových kvalít v postavení človeka, zmien v spôsobe jeho sebarealizácie. Súvislosti treba hľadať predovšetkým v neobvyklom rozvoji vedy.

V procese vedeckotechnickej revolúcie sa síce znižuje tlak reprodukčných starostí, na druhej strane však dolieha na ľudí zvýšená potreba pochopiť a prispôbiť sa novej väzbe medzi človekom a jeho dielom, potreba racionálne uchopiť problematiku pomeru medzi pretváraním okolitého sveta a sebarozvojom človeka, dialektiku vzťahu tvorcu a jeho výtvoru.

Ak vyspelý priemyselný základ existencie spoločenského organizmu je podmienkou uskutočnenia socializmu, možno povedať, že jeho ďalší rozvoj (smerovanie ku komunizmu) je možný iba formou nahrádzania jednotlivých prvkov klasickej priemyselnej základne kvalitatívne odlišnými prvkami a javmi, ktoré tvoria podstatu civilizácie nového typu; môžeme ju nazvať vedeckou alebo technickou civilizáciou. Dokončiť kultiváciu ľudských síl, ktorej kladie vedeckotechnická revolúcia základy a ktorou sa spätne sama nechá ovplyvňovať, je možné iba v súvislosti s *kultúrnou revolúciou*, s dovršovaním jej dlhodobého procesu. V priebehu kultúrnej revolúcie, ktorá je súčasťou každej sociálnej revolučnej zmeny, dochádza aj k niektorým zmenám vo funkcii kultúry.

4. *Zmeny vo funkcii kultúry* môžeme v zásade rozdeliť do troch kategórií:

V prvej a najdôležitejšej skupine týchto zmien vystupuje kultúra ako určité stelesnenie vývinových možností človeka ako spoločenskej bytosti. Toto stelesnenie, zhmotnenie, má na rôznych stupňoch spoločenského vývinu rozličné kvality a charakteristické zvláštnosti. Súvisí s uznávanou hierarchiou hodnôt, ktorá je vyjadrením prevládajúcich postojov k životným potrebám a ich realizácii v rámci určitej spoločnosti. Uznávaná hierarchia hodnôt sa môže prirodzene líšiť — a aj sa líši — nielen na odlišných vývinových stupňoch spoločnosti, ale i medzi spoločenskými triedami a skupinami v rámci tej istej spoločnosti.

Spoločenské revolúcie prinášajú zmeny v spoločenskom poriadku, sprevádzané okrem iného aj zmenami vo funkcii kultúry: kultúra prestáva fungovať ako vyjadrenie

hodnotovej orientácie predchádzajúcej vládnucej triedy a začína fungovať ako vyjadrenie hodnotovej orientácie novej vládnucej triedy. Samozrejme nie tá istá kultúra. Nová trieda si vyberá z kultúrneho dedičstva tie hodnoty a javy, ktoré súvisia s jej pokrokovými tradíciami, resp. ktoré majú tzv. nadtriedny, všeludský charakter.

Druhá kategória zmien súvisí s funkciou kultúry ako zmyslu ľudského života, ľudskej existencie. Kultúrne výtvory takmer vždy aspirovali na postavenie ochrancov nárokov ľudí na šťastie a na špecificky ľudské formovanie spoločenského života. Tvorivé sebauplatnenie a sebauváranie človeka je obsiahnuté v každej oblasti kultúry, či je to veda alebo umenie a literatúra.

Vedeckotechnická revolúcia odкрýva nové možnosti pre toto sebauplatňovanie a sebauváranie; vytvorenie kvalitatívne nových predmetných podmienok ľudského života so sebou prináša uvoľnenie tvorivých síl. Spolupôsobia i ďalšie faktory: rozširovanie voľného času, zmeny v oblasti výchovného systému, ustavične rastúca úroveň vzdelania obyvateľstva a možnosti nového životného štýlu, ktoré s tým všetkým súvisia. Následkom toho bude funkcia kultúry ako zmyslu ľudskej existencie nadobúdať v priebehu vedeckotechnickej revolúcie stále väčší význam.

Zmeny funkcie kultúry v procese vedeckotechnickej revolúcie, zaradené do tretej kategórie, sa týkajú vzájomného ovplyvňovania ľudskej činnosti, ktorú zahŕňame pod pojem kultúra, a civilizačného procesu vedeckotechnickej revolúcie v najvšeobecnejšom zmysle. Komplex jestvujúcich kultúrnych javov je totiž významným determinantom úrovne ľudského činiteľa vo vedeckotechnickej revolúcii — a prostredníctvom neho i celého procesu vedeckotechnickej revolúcie — a značne môže ovplyvniť tvárnosť, tempo, intenzitu atď. tohto procesu: v oblasti vedy priamo a bezprostredne, v oblasti umenia a literatúry nepriamo a sprostredkované. Kultúra humanizuje životné prostredie človeka, je dôležitým faktorom pri formovaní ľudského pozadia technického pokroku.

5. *Zmeny v spôsobe tvorby a realizácie kultúrnych hodnôt* sú predovšetkým podmienené výrazným zlepšením technických možností rozširovania existujúcich výsledkov poznania na širšie vrstvy obyvateľstva ako dosiaľ, a tiež zlepšením prístupu širokého okruhu konzumentov k umeleckým dielam, najmä prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov (televízia, rozhlas, tlač, film). Tieto zmeny súvisia s problematikou voľného času, s otázkou tzv. „masovej kultúry“ atď.

Revolúcia v spotrebe — ustavičné zvyšovanie indexu spotreby u obyvateľstva, ktorá súvisí s permanentným zvyšovaním životnej úrovne v priebehu vedeckotechnickej revolúcie, sa okrem iného týka aj spotreby kultúrnych hodnôt. Tento proces si však vyžaduje zvlášť starostlivú pozornosť, citlivý prístup, spojený s vedomými zásahmi a korektúrami zo strany tých činiteľov, ktorí sa na tvorbe a realizácii kultúrnych hodnôt zúčastňujú.

Uvoľnenie priestoru pre tvorivú činnosť človeka v priebehu vedeckotechnickej revolúcie má taktiež za následok, že v spôsobe tvorby a realizácie kultúrnych hodnôt dochádza nevyhnutne k odkrytiu možností zmien vo zvýšenej individuálnej aktivite pri „konzumovaní“ kultúrnych hodnôt a v realizácii bohatších foriem účasti jednotlivca na vedomom ovládaní a racionálnom usmerňovaní tých procesov súčasnej civilizácie, ktoré ovplyvňujú rozvoj kultúry.

Zámerné a uvedomelé využívanie týchto možností je neodmysliteľným znakom vzťahu kultúry a vedeckotechnickej revolúcie v socialistickej spoločnosti. Ak na jednej strane môžeme povedať, že jedine vedeckotechnická revolúcia umožňuje uskutočnenie reálneho humanizmu, ktorý je obsahom socialistickej kultúry, na druhej strane využitie možností, ktoré poskytuje civilizačný rozvoj v rámci vedeckotechnickej revolúcie, je dokonale možné iba v pokrokovom spoločenskom zriadení.

6. *Nové významy individuality v civilizačnom procese* sú nevyhnutným dôsledkom spoločenských a ekonomických premien, ktoré sa odohrávajú v procese vedeckotechnickej revolúcie. Zmyslom tohto procesu okrem iného je, aby sa dosiahol stav, v ktorom rozvoj každého človeka ako samoučelu bude prostriedkom a predpokladom rozvoja ostatných.

Akokoľvek sa však charakter vzťahov medzi ľuďmi a postavením jednotlivca v spoločnosti prebiehajúcej vedeckotechnickej revolúcie odlišuje od industriálnej spoločnosti, predsa len treba vychádzať z toho, že priemyselná civilizácia vytvorila spoločensko-ekonomickú bázu aj pre vedeckotechnickú revolúciu: účastníci zložitého a neľahkého procesu, v ktorom sa kvalitatívne mení charakter práce, povaha riadenia, ale aj spotrebné zdroje a voľný čas, musia sa vyrovnáť predovšetkým s tými problémami, ktoré v sebe skrývajú rezíduá industriálneho štádia vývinu spoločnosti.

Jedným z problémov tohto druhu je *problém rozvoja kultúry v tzv. priemyselných centrách*. Pod označením „priemyselné centrá“ rozumieme také lokality v osídlení krajiny, ktoré vznikli (alebo podstatne zmenili svoj charakter) a vyvíjali sa v súvislosti s industrializačnými zmenami. Obyvateľstvo týchto centier je tak či onak spojené s industrializáciou a sprostredkované aj s vývinom techniky. Výstavba tzv. priemyselných centier, miest s pomerne značnou koncentráciou obyvateľstva, nám umožňuje sledovať vzťah ľudského fenoménu k zmenám, ktoré so sebou prináša technický pokrok.

V oblasti kultúry — a najmä v spôsobe, akým ju obyvateľstvo týchto priemyselných centier prijíma — vznikajú špecifické problémy, ktoré vyžadujú primeraný rozbor a energické riešenie. Problémy, o ktorých je reč, môžeme zhruba rozdeliť do dvoch základných skupín:

Do prvej skupiny zaraďujeme problémy vyvierajúce z rýchlej a intenzívnej koncentrácie obyvateľstva, ktorá často prebieha bez toho, aby mala dostačujúce a vyhovujúce kultúrne zázemie. Tempo rozvoja techniky a tempo výstavby má tendenciu byť rýchlejšie než prispôsobovacia reakcia ľudského fenoménu. Obrazne možno povedať, že „technika predbieha človeka“; avšak podstatnou a typickou črtou procesu vedeckotechnickej revolúcie — z hľadiska postavenia človeka v novom type civilizácie — je úsilie o tvorenie ľudského sveta, o budovanie sveta pre človeka, o komplexný rozvoj osobnosti. Stáva sa teda nevyhnutnosťou, že spomenuté odlišnosti od ideálneho vývinového modelu a disproporcie, ktoré vznikajú na základe nerovnomerného vývinu ekonomicko-hospodárskeho a kultúrneho faktoru v tzv. priemyselných centrách, sa musia vyrovnávať umele, prostredníctvom zámernej činnosti kultúrnych a osvetových pracovníkov. Pritom treba mať stále na zreteli, že pôjde o zvlášť veľké nároky na výber vhodných foriem a metód kultúrnej a osvetovej práce.

Do druhej skupiny patria problémy, ktoré sa týkajú proporcionality pri výbere jednotlivých druhov kultúrnych oblastí a ktoré súvisia so spôsobom, akým jednotlivci (obyvatelia tzv. priemyselných centier) prijímajú kultúrne hodnoty. Dochádza tu k určitým posunom predovšetkým v prospech väčšieho využívania masovokomunikačných prostriedkov. Možno vysloviť hypotézu, že tento posun súvisí na jednej strane so spomenutou skutočnosťou, že tzv. priemyselné centrá majú kultúrnu vybavenosť (systém inštitúcií a zariadení zaoberajúcich sa šírením kultúry) vzhľadom na počet obyvateľstva a charakter osídlenia relatívne nízku, a na druhej strane s tým, že obyvateľstvo tzv. priemyselných centier je často rôznorodé (v zmysle rozličného povolania, vzdelania, veku i krajovej príslušnosti) a chýba mu zakorenenosť v prostredí, čo podmieňuje väčšiu izolovanosť jednotlivcov a je taktiež príčinou ich väčšieho sústredenia sa na príjem kultúrnych hodnôt predovšetkým z masovokomunikačných prostriedkov.

7. Uvedený jav má ešte všeobecnejšiu platnosť: kultúrne hodnoty, šírené prostriedkami masovej komunikácie, nadobúdajú v priebehu prvých etáp vedeckotechnickej revo-

lúcie významné postavenie v skladbe jednotlivých spôsobov prijímania a vnímania diel, hodnôt, informácií, ktoré zahrňame do rámca kultúrnych javov. Je dôležité v tejto súvislosti si všimnúť, že medzi obsahom napr. rozhlasových a televíznych relácií a ich formou jestvuje nevyhnutne určitá zaujímavá súvislosť: špecifický spôsob šírenia prevažne priamo do súkromia konzumenta prakticky znamená, že tvorcovia týchto kultúrnych hodnôt sa musia obracať na podstatne atomizovanejšie no súčasne i anonymnejšie publikum než napr. tvorcovia výtvarného, hudobného alebo divadelného umenia, ktoré sa šíri tradičným spôsobom. Keďže jestvuje nepopierateľný fakt, že kultúra šírená prostriedkami masovej komunikácie nadobúda v procese vedeckotechnickej revolúcie stále väčšiu prevahu nad klasickými spôsobmi oznamovania kultúrnych obsahov, bude treba nielen pátrať po príčinách tohto javu, ale bude treba predovšetkým sa usilovať využiť ho pri vedomom regulovaní kultúrneho života obyvateľstva.

Vedeckotechnická revolúcia znamená uvoľnenie priestoru pre záujmovú činnosť, pre všetky druhy zábavy. Voľný čas a jeho využitie sa stáva čoraz významnejším problémom: zábava prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov, ktorá zaberá stále väčšiu plochu voľného času, má vyslovene dezaktivizačný charakter; vzniká potreba jeho prekonania. Toto prekonanie možno dosiahnuť jedine prekonaním okolností, ktoré tento stav vyvolávajú: okrem využívania prostriedkov masovej komunikácie treba klást dôraz aj na šírenie kultúrnych obsahov inými než masovokomunikačnými prostriedkami a najmä dbať o proporcionalitu, vhodnú tak z hľadiska spoločenských potrieb, ako aj z hľadiska potrieb a záujmov jednotlivcov. Explózia voľného času znamená okrem iného aj odkrytie širokého poľa pre pôsobenie a rozvoj kultúry v užšom chápaní a v tom nie je hrozba, ale príslub.

Perspektívy tohto príslubu závisia predovšetkým od rýchlosti, s akou sa človek chopí možnosti zvyšovania individuálnej aktivity pri *vnímaní* kultúrnych informácií a aké úsilie vyvinie v prospech aktívneho podielu jednotlivcov na *tvorení* kultúrnych hodnôt. Okrem profesionálnych tvorcov kultúry bude budúcnosť patriť vo väčšej miere aj kultúrnemu amatérstvu. Záujmová činnosť v oblasti kultúry získa v spoločnosti vedeckotechnickej revolúcie pomerne významné postavenie, pretože prispieva nemalou mierou ku komplexnému rozvoju osobnosti človeka. Čím viac jednotlivcov sa na nej zúčastňuje, tým lepšie sú vyhliadky na optimálne postavenie kultúry v civilizačnom profile tej-ktorej spoločnosti.

Javy, činnosti, predmety a inštitúcie, ktoré zahrňame pod pojem kultúry, sa v nemalej miere zúčastňujú na vytváraní celkovej spoločenskej atmosféry, duchovnej klímy, v rámci ktorej prebieha proces vedeckotechnickej revolúcie. Preto nemôže byť lahostajné, aké dôsledky má šírenie kultúrnych hodnôt v jednotlivých štádiách vedeckotechnickej revolúcie na nositeľov sociálnoekonomického pokroku. Možno povedať, že kultúra ako celok je civilizačným faktorom vyslovene celospoločenského charakteru. Skutočný význam kultúry môže oceniť a do všetkých dôsledkov pocítiť iba spoločenský organizmus ako celok. Avšak formovanie kultúry ako celospoločenského činiteľa musí vychádzať z jednotlivostí, z jednotlivých prvkov kultúry a javov, ktoré s nimi súvisia. Všetky oblasti kultúry sa utvárajú s omnoho väčšou dávkou individuálnej iniciatívy a tvorivých schopností a omnoho viac sa v nich uplatňujú motívy sebarealizácie než napr. v priemysle. Tieto špecifiká ovplyvňujú fakt, že kultúra vyžaduje aj kvalitatívne iné formy riadenia, iný režim práce ako priemyselná výroba.

8. Dnes sa už v socialistických krajinách všeobecne prijíma a z oficiálnych miest podporuje názor, že pokrok vo vede a technike sa stal predpokladom pre spoločenský pokrok a že jedine vzdelané a kvalifikované kádre môžu mať v tomto úsilí pozitívnu úlohu. Pod pojmom „vzdelanie“ však nemáme na mysli iba sumu osvojených vedomostí

potrebných pre prácu v príslušnom odbore, ale aj schopnosť využívať tieto vedomosti s patričným rozhľadom, kultivovane, s ohľadom na perspektívy ďalšieho rozvoja. Pre socialistickú spoločnosť je však odborník užitočný nielen tým, že upozorňuje na rozvojové možnosti a vystríha pred retardačnými vplyvmi, ale v neposlednej miere aj tým, že sa zúčastňuje na formovaní spoločenskej atmosféry, ktorá evokuje priaznivý pohyb hladiny tvorivých síl v spoločnosti a ktorá umožňuje dosiahnuť vyššiu úroveň ich rozvoja. Takýto zástoj odborných pracovníkov, vedcov a technikov súvisí v nemalej miere s ich vnútorným spojením s kultúrou krajiny, v ktorej pôsobia. Vzťah kultúry a vedeckotechnickej revolúcie sa tu dostáva do roviny otázky možnosti integrácie ľudskej činnosti, ktorú zahŕňame pod pojem kultúra, s celkom novou a novovytváranou sociálnoekonomickou štruktúrou spoločnosti.

Cieľom a zmyslom kultúrnej integrácie v rámci vedeckotechnickej revolúcie je dosiahnutie stavu, v ktorom — po prvé — výsledky kultúry nebudú v protiklade so smerovaním technického rozvoja, po druhé — dosiahnutý stupeň rozvoja techniky nielenže nebude brániť uplatneniu individuálnej aktivity pri šírení a konzumovaní kultúrnych hodnôt, ale bude ju priamo vyžadovať, po tretie — ničím nezameniteľný príspevok ľudskej individuality k pretváraní sveta, ktorý sa objavuje vo forme vedeckej a umeleckej tvorivej činnosti, zaujme výsadné postavenie v životnom prejave človeka.

Súčasná civilizácia je zo zorného uhla kultúry dezintegrovaná: na jednej strane sa triešti na desiatky tzv. národných kultúr, na kultúry veľkých sociálnych zoskupení, na kultúru európskeho Západu a ázijského Východu a na ďalšie oblasti zahŕňajúce kultúrne javy príbuznej povahy; na druhej strane, ako dôsledok industriálnej civilizácie vznikajú stále výraznejšie disproporcie medzi technikou a kultúrou, medzi určitým zvýhodňovaním šírenia technických poznatkov a vymožeností oproti šíreniu ľudských výtvorov, ktoré zahŕňame pod pojem kultúra. Tieto oblasti sa vyvíjajú do značnej miery svojím vlastným spôsobom a sťažujú tým realizáciu možností spomenutej integrácie.

Najväčším problémom pri úsilí o integráciu kultúrnych hodnôt s novou sociálnoekonomickou štruktúrou spoločnosti je nerovnaký vývojový stupeň schopnosti a možnosti vnímať kultúrne obsahy, ktorý sa prejavuje na úrovni regionálnej i individuálnej a v triednej spoločnosti aj triednej. V rámci vedeckotechnickej revolúcie k tomu ešte pristupuje problém revolučných premien v technike, ktoré zatiaľ nemajú dôstojný pendant v kultúrnych zmenách. (Nemáme tu, prirodzene, na mysli nejaké priame ovplyvňovanie, ale iba reagovanie v ľudských súvislostiach.) Všimnime si, ako sa proces integrácie, o ktorý nám ide, prejavuje napríklad vo vzťahu vedy a vedeckotechnickej revolúcie.

Množstvo poznatkov neustále rastie. V období vedeckotechnickej revolúcie sa intenzita tohto rastu zvyšuje. Vedá vstupuje v takej či onakej forme do povedomia ľudí, ktorí sa s jej významnou prítomnosťou musia nejakým spôsobom vyrovnávať. Obsiahnutie poznatkov čo len jedného parciálneho výseku vedy sa stáva zo dňa na deň náročnejším. Do popredia čoraz nástojčivejšie vystupuje potreba uľahčiť spôsob komunikovania poznatkov vedy. Veda nemôže byť viac sférou stojacou kdesi nad alebo mimo každodenného života priemerného človeka. Stáva sa jednou z hodnôt civilizácie, ktoré v priebehu svojho vlastného vývoja dospeli k tomu, že zaujali miesto určujúceho faktora vo vývine modernej spoločnosti.

Na otázku, aké sú možnosti integrovania vedeckých poznatkov s celkom sociálnoekonomickou štruktúrou spoločnosti, je v zásade len jedna odpoveď: veda ako súčasť kultúry sa musí stať jedným zo spôsobov sebarealizácie človeka, a aj sa ním postupne stáva; prestáva byť už iba prostriedkom slúžiacim človeku na radikálne formovanie jeho životného prostredia a začína byť priamym momentom tejto zmeny, jednou z jej stránok,

ktorá nestojí mimo potrieb človeka, súvisiacich s príslušnými zmenami, ale vystupuje do nich ako racionalizované vyjadrenie nového postavenia človeka uprostred ekonomických a sociálnych väzieb.

Umenie je druhou významnou zložkou kultúry; postavenie umenia, umelcov a ich diel do značnej miery poukazuje na životný štýl a vyspelosť civilizácie. V procese vedeckotechnickej revolúcie sa význam umenia a literatúry ako kultúrnointegračného faktoru dostáva najmä v prvých štádiách do popredia. Vzhľadom na to, že integrovanie kultúry s celkom novej sociálnoekonomickej štruktúry spoločnosti prebieha za neustáleho tlaku intenzívneho technického rozvoja, ktorý absorbuje mnoho tvorivých síl človeka, prejaví sa význam umenia predovšetkým vo dvoch smeroch, jednak ako faktor pomáhajúci rozvíjať tvorivé kvality ľudí, jednak ako faktor podporujúci všestrannú kultiváciu ľudských síl.

Umenie, umelecké diela a kultúra vôbec má zvláštny význam aj pri starostlivosti o duševné zdravie a duševnú hygienu ľudí. Vhodné kultúrne prostredie pomáha ľahšie prekonávať rozličné ťažkosti, kompenzovať nervové napätie a rastúci pocit zodpovednosti vedúcich kádrov a pomáha spestrovať životný stereotyp; vnáša do života ľudí hravosť a radosť z objavovania krásy. Tieto stránky umenia, ale i ďalších oblastí kultúry vystúpia v procese vedeckotechnickej revolúcie najviac do popredia, pretože v nich sa výrazne prejavuje príspevok kultúry k formovaniu celostnej osobnosti človeka.

Možno na záver povedať, že vedeckotechnická revolúcia kladie základy kvalitatívne nového uplatnenia kultúry v spoločnosti. Je nielen predpokladom podstatného zdokonalenia šírenia väčšiny kultúrnych obsahov pomocou výkonnejšej a účinnejšej techniky, ale je tiež rámcom, v ktorom dochádza k využitiu kultúrnych hodnôt v prospech zachovania a zdokonalenia ľudskej aktivity ako *tvorivej* činnosti. Tvorivá činnosť predpokladá individuálnu iniciatívu a uznanie tejto iniciatívy za dôležitý komponent a prostriedok realizácie účasti jednotlivca na riadení všetkých riaditeľných procesov súčasnej civilizácie je významnou možnosťou, ktorá vzniká v procese vedeckotechnickej revolúcie.

КУЛЬТУРА И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ

Далимир Гайко

Научно-техническая революция влечет за собой определенные изменения в области культуры, которые мы можем разделить на три основные группы. Это изменения: 1. в характере культуры, 2. в функциях культуры и 3. в способе создания и реализации культурных ценностей.

Приведенные изменения являются результатом изменений в жизни общественного организма. Например, речь идет о технических возможностях распространения имеющихся результатов культурного процесса на более широкий круг потребителей; с этим связано улучшение подхода широких слоев населения к произведениям искусства, ускорение коммуникации информации, новое качество и особенности созидания и восприятия культурных ценностей.

В процессе научно-технической революции уменьшается давление забот, связанных с воспроизводством, однако, с другой стороны, повышается потребность понять и приспособиться к новой связи между человеком и его продуктом, потребность рационально охватить проблематику отношения между преобразованием окружающего мира и саморазвитием человека, постичь диалектику отношения творца и его творения.

Дело в том, что комплекс существующих культурных явлений является важным детерминантом уровня человеческого фактора в научно-технической революции — посредством же него и всего процесса научно-технической революции — и может оказать значительное влияние на вид, темпы, интенсивность и т. д. этого процесса: в области науки прямо и непосредственно, в области искусства и литературы непрямо и опосредствованно. Культура гуманизирует жизненную среду человека, она является важным фактором при формировании человеческого фона технического прогресса.

Следствием создания широких возможностей для творческой деятельности человека в ходе научно-технической революции является также то, что в способе создания и реализации культурных ценностей неизбежно открываются возможности для изменений в повышенной индивидуальной активности при „потреблении“ культурных ценностей и в реализации более богатых форм участия индивида в сознательном овладении и рациональном направлении тех процессов современной цивилизации, которые оказывают влияние на развитие культуры.

Намеренное и сознательное использование этих возможностей является неотъемлемым признаком взаимоотношения культуры и научно-технической революции в социалистическом обществе.

Целью и смыслом культурной интеграции в рамках научно-технической революции является достижение такого состояния, когда, во-первых, результаты культуры не будут противостоять направлению технического развития, во-вторых, достигнутая ступень развития техники не только не будет препятствовать применению индивидуальной активности при распространении и потреблении культурных ценностей, но прямо будет требовать ее, в-третьих, незаменимый вклад человеческой индивидуальности в дело преобразования мира, появляющийся в форме научной и художественной творческой деятельности, займет в жизни человека привилегированное положение.

CULTURE AND THE SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL REVOLUTION

Dalimír Hajko

The scientific-technological revolution brings along certain changes in the sphere of culture that can be divided into three basic groups. They are changes: 1. in the character of culture, 2. in the function of culture and 3. in the mode of creation and of realization of cultural values.

These changes result from the changes in the life of the social organism. There are, e. g. technical advantages of spreading the existing results of cultural process to broader circles of consumers and, which goes hand in hand with it, an improved access for broader masses of inhabiance to works of art, a quicker communication of information, new qualities and specificities of creation and reception of cultural values.

In the process of the scientific-technological revolution the pressure of reproductive attendance is decreasing, but on the other hand an increased need to understand and adjust oneself to the new connection between man and his work weighs upon people, a need of grasping rationally the problems of the relation between the transformation of the surrounding world and the selfdevelopment of man, the dialectics of the relation of the creator and his achievement.

The complex of the existing cultural phenomena is an important determinant of the human agent's level in the scientific-technological revolution and — through him also of the whole process of the scientific-technological revolution — it can influence considerably the shapableness, the pace, the intensity etc. of this process in the sphere of science directly and immediately, in the sphere of art and literature indirectly and through mediation. Culture humanizes man's life environment, it is an important factor at the forming of human background of technological progress.

The opening of scope for man's creative activity during the scientific-technological revolution results also in the fact that in the mode of creation and of realization of cultural values new possibilities of changes are inevitably revealed in the increased individual activity in „consuming“ cultural values and in the realization of richer forms of the individual's participation in the conscious control and rational regulation of those processes of contemporary civilization that influence the development of culture.

The intentional and conscious employment of these chances is an inseparable mark of the relation of culture and of the scientific-technological revolution in the socialist society.

The aim and the sense of cultural integration in the framework of the scientific-technological revolution is to reach the stage in which: 1. the results of culture will not be in contradiction to the direction of technological development, 2. the stage of development, reached so far, will not hinder the application of individual activity at spreading and consuming cultural values, but it will even demand it, 3. the contribution of human individuality to the transformation of the world that cannot be substituted by anything and that appears in the form of scientific and artistic creative activity will acquire a concession in the life manifestation of man.